

ALİ FUAT BİLKAN • Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu

ALI FUAT BILKAN 1963 yılında Şanlıurfa'da doğdu. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu olup lisansüstü çalışmalarını klasik Türk edebiyatı alanında gerçekleştirmiştir. Sırasıyla ODTÜ, Gazi, Jawaharlal Nehru, Fatih, Wisconsin, TOBB ETÜ ve İpek Üniversiteleri'nde akademisyen ve idareci olarak görevler aldı. Hindistan'da Babür dönemi el yazmaları üzerine araştırmalar yaptı. Edebiyat metinlerine sosyo-kültürel yaklaşımlar içeren çok sayıda çalışması mevcuttur. Yayımlanmış bazı eserleri şunlardır: *Nabi Divânı*, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, *Masal Estetiği*, *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*, *Babür'ün Risâle-i Validiyyesi*, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, *Sultan'ın Dini*, *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. İletişim'den 2016'da *Fakihler ve Sofuların Kavgası* adlı eseri yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 2638 • Tarih Dizisi 132

ISBN-13: 978-975-05-2438-7

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN İrfan Eroğlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Cezeri'nin 13. yüzyılda Cizre Ulu Cami için tasarladığı kapı tokmağı (Türk İslâm Eserleri Müzesi)

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALİ FUAT BİLKAN

Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu

Kuruluş Döneminde
Telif ve Tercüme

Mihrimah'ima...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
GİRİŞ.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA.....	21
Yıkım ve inşâ.....	21
Dünyanın hâli.....	26
Sözlü kültürden yazılı esere.....	30
İlk siyaset kitabı.....	31
Nüşirevân'ın adaleti.....	34
Arapça karşısında Türkçe.....	38
İlk ahlâk kitabı.....	40
Harezm sahası.....	42
Memlük Kıpçakçası.....	45
Timurlu Sarayı.....	46
Anadolu'da üç destan.....	50
<i>Battalnâme</i>	60
<i>Saltıknâme</i>	52
<i>Dânişmendnâme</i>	54
Gâzi Tezi.....	55
Alperen'in doğuşu.....	60
İKİNCİ BÖLÜM	
KÜLTÜR ORTAMI.....	65
Anadolu Selçukluları.....	65
Râzî mektebi.....	68

Mevlânâ ve aşk.....	76
Cezbe ile aklın kavgası.....	78
Beyliklerin gücü.....	80
Himaye sistemi.....	85
Ulus bilinci ve Türkçe.....	93
Osmanlıcanın doğuşu.....	98
İlk sözlükler.....	103
Kültürel aktarım.....	105
Tercüme ve şerh.....	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİLGİNİN ANA KAYNAKLARI	115
Anadolu'da ilk Türkçe eserler.....	115
Kur'ân'ın ilk tercüme ve tefsirleri.....	119
<i>Taberî Tefsiri</i>	123
<i>Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsiri</i>	125
Kur'ân sureleri.....	127
Dinî edebiyatın ilk ürünleri.....	129
<i>Siyer</i>	130
<i>Yüz hadis</i>	131
<i>Kırk hadis</i>	132
<i>Mevlid</i>	133
<i>Mi'râcnâme</i>	134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU ALEVİLİĞİNİN MİLÂDİ	135
İlk döneme ait eserlerde Hz. Ali.....	135
Hz. Ali Cenknâmeleri.....	139
Maktel-i Hüseyin.....	140
Muhammed Hanefî Cengi.....	141

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN DİN POLİTİKASI	145
Medrese ve siyaset.....	145
Anadolu'da ilk medreseler.....	149
Müfredât ve dersler.....	152
Üstâdlar ve ekoller.....	154
Akâid.....	159
Fıkhn Türkçesi.....	160
Mantık ve hendese.....	166

ALTINCI BÖLÜM

TARİH KURGUSU	169
İlk Osmanlı tarihi	169
Oğuzculuk	173
Menkıbenin gücü	182
Halk kitapları	188
<i>Muhammediye</i>	190
<i>Envârü'l-Âşıkîn</i>	192
<i>Dürr-i Meknûn</i>	193
<i>Ahvâl-i Kıyâmet</i>	196
<i>Müzekki'n-Nüfûs</i>	198
<i>Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i</i>	201
<i>Kısa hikâyeler</i>	203

YEDİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFTAN TARİKATA	207
Anadolu'da tasavvuf	207
Tasavvufun Türkçesi	212
Şarap ve sâkî	225
Tekkenin yaklaşımı	230
Tarikatın oluşumu	233
Orta Asya tarikatları	235
Anadolu'da tarikatlar	241
<i>Vefâîlik</i>	241
<i>Sühreverdilik</i>	243
<i>Hurûfilik</i>	245
<i>Bektaşîlik</i>	249
<i>Ahîlik</i>	253
<i>Mevlevîlik</i>	257
<i>Halvetîlik</i>	263
<i>Nakşibendîlik</i>	264
<i>Bayramîlik</i>	265
<i>Kadirîlik</i>	268
Yozlaşma süreci	269
İsyancı tarikatlar	275

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA FARS KÜLTÜRÜ	281
Melez şiir	281
İki İskender'in buluşması	288
Klasikler çağı	290

Farsçadan Türkçeye geçiş	292
Aşk hikâyeleri	300
Sultana öğütler	314
DOKUZUNCU BÖLÜM	
BİLİM VE MERAK	327
Bilim dilinin oluşumu: Tıp tercümeleleri	327
Ansiklopedik merak	333
SONUÇ	339
KAYNAKÇA	345
DİZİN	373

ÖNSÖZ

Türkiye’de edebiyat metinleri üzerinde yapılan çalışmalar, daha ziyade eserlerin şekil ve içerik özellikleri konularında yoğunlaşmıştır. Bu bakımdan, Prof. Dr. Sabri Ülgener’in Weberci bir yaklaşımla iktisat tarihi araştırmalarında edebiyat metinlerinden yararlanma örneği ile başlayan pek az çalışma dışında, sosyal bilimler alanında edebî metinleri dikkate alan bir gelenek oluşmamıştır. Üstelik tarih, sosyoloji, felsefe gibi nispeten edebiyata yakın alanlarda da edebî malzemenin, belge olarak değerlendirilmesi alışkanlığı pek yaygın değildir.

Tarihçiler, tarih metinleriyle, dil ve edebiyat uzmanları da edebiyat metinleriyle yetindikleri sürece, bu konudaki beklentilerin gerçekleşmesi de kolay olmayacaktır. Bu konuda felsefecilerin dinî eserlerden, psikologların tasavvuf metinlerinden, iktisatçıların Türk romanlarından, siyasetçilerin halk biliminden yararlanması ve bu alanlardaki metinler üzerinden zihniyet araştırmaları yapılması, olay ve durumlara farklı bakış açılarıyla yaklaşma imkânını da sağlayacaktır.

Osmanlı tarihçilerinden Cornell H. Fleischer, bu konudaki çekingенliği çok iyi tahlil etmektedir:

Osmanlı İmparatorluğu üzerine modern araştırmacılıkta, anlatı kökenli, özellikle de edebî nitelikteki kanıtlara güvenmeme, arşiv belgelerine dayalı, kişiselikten arındırılmış “katı” verileri ya da “olgusal” anlatıları yeğleme eğilimi vardır. Böyle bir güvensizlik ya da bu kaynakların içerdiği öznellikten korku duymak yalnızca yersiz değil, aynı zamanda ciddi biçimde kısıtla-

yıcıdır. “Yumuşak” kanıtlar, tıpkı yumuşak dokular gibi, katı yapılara can ve anlam kazandırır.¹

Çözülme dönemi iktisat ahlâkı ve zihniyeti hakkındaki çalışmalarıyla tanınan Sabri Ülgener’in edebiyat tanımı, üzerinde durduğumuz konuyu özetler niteliktedir:

Edebiyat ki, bir bakıma, sosyo-kültürel kişiliğimizin söz ve yazı halinde kendini dışa vurması demek; kâh “kendisi toplumu belirleyen”, kâh “toplumla biçimlenen”, fakat hangi suretle olursa olsun sosyal varlığını olduğu gibi aksettiren ifade ve sembollerin toplamı olarak önümüze seriliyor.²

Esasen tarih araştırmalarında farklı disiplinlerdeki verileri kullanma imkânı, Annales Okulu takipçilerinde olduğu gibi, “tarihin, bir disiplinlerarası alan” olduğunu savunan araştırmacılara da önemli kaynaklar sunacaktır.

Tercüme ve telif eserlerin dönemin zihniyetini belirlemedeki önemi üzerine kurguladığımız bu çalışma, *13. yüzyıldan 15. yüzyılın ortalarına (Fâtih devrine) kadar, Anadolu sahasında kaleme alınmış Türkçe telif ve tercüme eserlerden hareketle, Osmanlı zihniyetinin oluşum sürecini ve bu zihniyetin karakterini ele almaktadır*. Özellikle İstanbul’un fethinden itibaren, yeni bir anlayış ve zihniyetin gelişmeye başlaması, dönemsel ayrımları yapmamızda etkili olmuştur.

Araştırma konumuzun merkezinde, Anadolu’nun Türkler tarafından mekân tutulmasından Fâtih dönemine kadarki süreçte, kaleme alınan Türkçe te’lif ve tercüme eserler olmakla birlikte, araştırma eksenine ilgili Arapça ve Farsça eserlere de değindik. Böylece, konunun tarihsel bütünlüğüne uygun olarak hazırlayıcı etkenleri de dikkate alarak geniş bir alana ve döneme ait eserleri değerlendirmeye çalıştık.

Hilmi Ziya Ülken, “medeniyetin sürekli açılış yolu üzerindeki bütün esaslı uyanış hareketlerinin büyük tercüme devri ile başladığı”nı³ söyler. Anadolu coğrafyasında farklı kültürlere ait unsurların bir terkip oluşturması, yeni bir zihniyetin şekillenmesine de zemin hazırlamıştır. Bu dönemdeki fikir ve inanç çeşitliliğinin bir sebebi de kuruluş dönemindeki tercüme eserlerdir.

Bu bakımdan çalışmamızda, Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemindeki te’lif ve tercüme eserlerin, zihniyet dünyasını şekillendirmedeki rolüne de dikkat çekilmiştir.

Araştırmamız sırasında, tarih, edebiyat, din, sanat ve bilim alanındaki bir-

1 Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, Çeviren: Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 3.

2 Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yay., İstanbul, 2006, s. 11.

3 Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yay., İstanbul, 1997, s. 15.

çok eserden yararlanmakla birlikte, ana malzememizi, söz konusu döneme ait eserler ve özellikle de edebî eserlerden oluşturduk.

Burada, İslâm coğrafyasındaki medreselerde okutulan temel eserlerle, halk arasında yaygın olarak bilinen anlatıların, zihniyet tayinindeki rolüne dikkat çektik. Bu süreçte karşımıza çıkan tablo, *Abbasiler döneminde, hilafet merkezinin Şam'dan Bağdat'a taşınmasından sonra, ciddi anlamda eski Hint ve Sâsânî kültür zemininde gelişen eserlerle beslenen bir zihniyetin oluşmasına işaret etmektedir*. Buradaki başarı, hazır bulunan kültürel birikimin, yeni inançla telif edilmesinde olduğu gibi, farklı konu ve içeriklerin, “kültürel aktarım”la dönüştürülmesinde aranmalıdır.

Bunun yanı sıra, medreselerde de Timurluların himayesindeki Teftâzânî (öl. 1390) ve Seyyid Cürcânî'ye (öl. 1413) ait eserlerin, yüzyıllar boyu Osmanlı medreselerinde okutulması ve bu eserlere çok sayıda şerh ve hâsiyelerin yazılması, kuruluş dönemi Osmanlı zihniyetinin oluşumunda, Timurlu Devleti'ndeki ilim hayatına yön veren şahsiyetlerin önemli rol oynadıklarını göstermektedir.

Büyük Selçuklular, Harzemşahlar, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Akkoyunlular, Karakoyunlular gibi devletlerin sınırlarında kaleme alınan pek çok Arapça, Farsça ve çok az sayıda Türkçe eser bilinmekle beraber, bunlardan sadece konumuzla ilgili olan eserlere değindik.

Esasen, Anadolu Selçukluları ve Beyliklerin bilim, sanat ve kültüre katkılarının “Osmanlı” kavramının gölgesinde kaldığı bir gerçektir. Bu bakımdan, gerek Selçuklu ve gerekse Beylikler döneminde yazılan eserlerin Osmanlı ilim, fikir ve sanat hayatını nasıl etkiledikleri oldukça önemlidir. Bilhassa Anadolu dışında yazılıp sonraki dönemlerde tercüme edilen eserlerin de zihniyet oluşumundaki rolüne dikkat çekmeye çalıştık.

Ele aldığımız eserlerin içeriği, henüz devlet otoritesinin “merkezileştirci” baskısının oluşmadığı ve birden fazla dinî, siyasî ve kültürel güç odağının varlığını sürdürdüğü bir dönemde, dinin ve tasavvufun toplum hayatındaki gerçek yerini göstermektedir. Sonraki yüzyıllarda neredeyse tamamen devlet denetimine girecek ve kurumsal hâle gelerek “tektipleşecek” olan dinî hayat, kuruluş döneminin en renkli ve çeşitliliği temsil eden yönünü oluşturmuştur.

Bu vesileyle, konuyla ilgili sosyo-kültürel çalışmalarda, mikro araştırmaların önemine dikkat çekmek istiyoruz. Bu çerçevede, belli bir döneme odaklanmadan, Osmanlı tarihini kesintisiz bir bütünlük içinde zannedip buna göre yargıya varmanın hatalı bir yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir. Bilimsel anlayış ve araştırma metotlarına uygun olmayan, üstelik peşin hükümlerle konuya yaklaşan bu tür çalışmaların son zamanlarda artması, eser merkezli, mukayeseli ve eleştirel okumaların önemini bir kez daha ortaya

koymaktadır. Osmanlı konusundaki çalışmalarda, dönem, ekol, felsefe, dinî akım, tasavvuf hareketleri, dünyadaki değişimlerin etkileri veya iç dengeler dikkate alınmadan, örneklerden birinin 14. yüzyıldan, diğersinin 17. yüzyıldan verilmesiyle, tekdüze ve yekpâre bir Osmanlı vehmetmenin sakıncaları ortadadır. Bu bakımdan, aynı yüzyılda bile farklı dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel etkilerden kaynaklanan olay ve olguların dikkate alınması şarttır.

Osmanlı'nın kuruluşundan önceki yüzyıl ile kuruluşundan sonraki yüz elli yıllık süreçte, kaleme alınan eserlerin kaynakları, etkilendikleri düşünce ve ekoller ile etki alanlarının ön plana alındığı çalışmamızda, edebiyat eserlerinin şekil, içerik ve vezinden ibaret olmadıklarını, aynı zamanda yazıldıkları dönemin dinî ve felsefî anlayışıyla da sıkı bağlara sahip olduklarını göstermeye çalıştık. Esasen en büyük hata, birçoğu düşünür, filozof, mutasavvıf olan şahsiyetlerin, eserlerini manzum olarak yazmaları sebebiyle, sadece şair olarak değerlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu ön yargı, dönemin düşünce hayatında önemli yere sahip olan bu şahsiyetlerin, dil ve edebiyat alanındaki araştırmalarla sınırlı tutulmalarına sebep olmaktadır.

Eserleri dikkatli okuyarak ve satır aralarında gizlenen mesajları, diğer kaynak ve bilgilerle mukayeseli olarak değerlendirerek dönemin ruhunu yakalamaya çalışırken elbette ki bazı tartışmalı konu ve farklı yorumlara da yol açmış olabiliriz. Bu husus, bazı tespit ve değerlendirmelerimiz hakkında tartışma zemini yaratarak farklı görüş ve önerilerin ortaya çıkmasını sağlayabilirse, amacımıza ulaşmış olacağız.

Eksikliklerin, eserle ilgili tenkit ve tavsiyelerle giderilecek ölçüde olmasını diler, bütün zorluklara rağmen, bu çalışmanın ortaya çıkmasında pay sahibi olan eşime ve çocuklarıma fedakârlıkları için teşekkür ederim.

Ankara, 2018

GİRİŞ

Bir edebî geleneği, tarihin dar bir zamanına sığdırmak veya kesin bir gün ve saat itibarıyla başlatmak, sosyal bilimler alanının en yanıltıcı alışkanlıklarındandır. Türk tarihi veya edebiyatının bu anlamda yüzyıllara bölünerek incelenmesi, hiçbir zaman öğretici bir metot olmamıştır. Şahsiyet ve eser incelemelerinde, önceki dönemlere ait etkiyi hesaba katmadan, yazar ve eseri sadece bir parantezin içerisindeki iki farklı tarih arasındaki zamanla sınırlandırmak, sanatçı ve esere bütüncül bakabilme alışkanlığını da engellemektedir. Bu yönüyle, Türklerin İslâmı kabul etmesinden, edebiyat akımlarının oluşmasına, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, tasavvuf hareketlerine kadar birçok konu, genel kabullerin ve hamasetin kurbanı olmaktan kurtarılamamıştır.

Bu bakımdan, çalışmamızın girişinde kısa bir tarihî değerlendirmeye yer vermeyi uygun gördük.

Bilindiği gibi, Abbâsî halifeliğinin henüz ilk dönemlerinden itibaren Türklerin İslâm ordularıyla seferlere çıkmaya başlaması ve bir süre sonra da askerî sınıfta çoğunluğu teşkil ederek yönetimi ele geçirmeleri, İslâm coğrafyasındaki siyasî dengeleri derinden etkilemiştir. Özellikle 861 yılında, Boga es-Sagîr, Mûsa b. Boga el-Kebîr gibi ordu içinde çok güçlü olan Türk komutanların, halife Mutevekkil'i katletmeleri, bu tarihten itibaren Türklerin Abbâsî siyasetindeki belirleyici rolünü öne çıkarmıştır.

Türklerin İslâm'ı kabulünün, önce belli bölgelerdeki Karluk ve Oğuzlar gibi Türk toplulukları arasında, daha sonra da İdil Bulgar Devleti'nin, Abbâsî halifesinden âlimler talep etmesi üzerine gerçekleştiği bilinmektedir. Yaygın bir görüş olarak 920-921 yıllarında, ilk bağımsız Türk devleti kabul edilen

İdil (Volga) Bulgarlarının devlet olarak böyle bir teşebbüste bulunması, tarihteki ilk örneği oluşturmaktadır.

Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han zamanına rastlayan 944-945 yıllarında, bu kez Karahanlıların devlet olarak İslâm'ı kabul etmesi, yeni bir medeniyet sürecinin başlamasına da zemin hazırlamıştır.

Türklerin İslâmiyeti kabul etmesiyle, bu yeni medeniyete ait değerleri kısa zamanda benimsedikleri ve yeni dinin koruyucuları olarak İslâm ordularıyla birlikte savaşa katıldıkları bilinmektedir. Bu süreçte, Orta Asya'daki birçok şehirde ortaya çıkan dârü'l-hadis, medrese ve tekke gibi dinî kurumlar, kısa sürede İslâm bilim ve sanatının bu bölgede yayılmasını sağlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti ve daha sonra da Anadolu Selçukluları döneminde, Arapça ve Farsçanın din ve bilim dili olarak öne çıkması, bilhassa elitler arasında 13. yüzyıla kadar bu dillerin yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. Ancak Anadolu'ya yönelen göçlerle nüfus dengesinin Türklerin lehine gelişmesi, kültürel bir değişimin gerçekleşmesine de imkân sağlamıştır. Bu süreçte, daha önce Anadolu'da yerleşik olan Rum, Ermeni, Süryani gibi toplulukların kültürleri de varlıklarını devam ettirmiş ve yeni kültürlerle etkileşimde bulunmuştur.

Bu dönemde, Anadolu'ya yayılan ve zamanla güçlü beylikler hâlinde devletleşen Türk aşiretleri, Türkçeyi konuşma dili olarak muhafaza ederek bir edebî geleneğin oluşmasına da imkân sağlamışlardır. Bu coğrafyaya çoğunlukla Oğuz Türkleri yerleştiği için, Anadolu'da oluşan edebî gelenek, aynı zamanda Oğuz Türkçesinin gelişmesini de sağlamıştır.

Bilindiği gibi, Oğuzların, 1040 yılında Aral Gölü'nden Horasan'a kadar ki bölgede kurdukları Selçuklu Devleti, kısa zamanda geniş bir alana yayılmıştır. Bazı tarihçiler, 1055'te Tuğrul Bey'in halifeliği Şii Büveyhîlerin elinden almasını, İslâm dünyasında yüzyıllar boyu devam edecek olan Türk hâkimiyetinin başlangıcı kabul ederler. Aslında bu süreç, aynı zamanda Sünnî İslâm'ın hâmilliğini üstlenen Selçukluların Şiilere karşı kazandığı önemli bir üstünlüğü de simgeler. Başta, Selçukluların merkezi coğrafyası sayılan Horasan ve Maverâünnehir olmak üzere, Selçukluların hâkim oldukları bölgelerde en yaygın mezhep Hanefî mezhebidir. Bundan sonra Şafîîlik gelir. Tarihî kaynaklarda, bu bölgelerde, "11. ve 12. yüzyıllarda diğer mezheplere rastlanmadığı"¹ kaydedilmektedir.

Orta Asya coğrafyasında İslâm'ın hızla yayılmaya başlaması, aynı zamanda yeni kültür merkezlerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Müslüman fatihler tarafından fethedilen Semerkant, Buhara, Merv, Belh gibi şehirler, kısa sürede yeni dinin ve kültürün geliştiği ve yayıldığı merkezler haline gelmiştir. Bu bölgelerde kaleme alınan *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakayık* gibi, İs-

1 Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yay., 2. baskı, İstanbul, 2009, s. 58.

lâmî döneme ait birçok Türkçe eser, yeni dinin Türkler arasında yayılması ve böylece bir inanç ve düşünce birliğinin oluşmasını sağlamıştır.

Büyük Selçuklu sınırları içerisinde gelişen ve bilim, kültür ve sanat hayatına yön veren ilk dönemlerdeki eserler, sadece Anadolu ve Balkanlar'da değil, diğer İslâm coğrafyalarında da etkili olmuştur. Bilhassa Farsça eserlerin zengin dil, içerik ve hayal dünyası bakımından erişilmez bir nitelik taşıması, Fars edebiyatını cazip bir kaynak haline getirmiştir. Nitekim, Ömer Hayyâm, Enverî, Nizâmî-i Gencevî, Hakânî, Sa'dî-i Şîrâzî gibi Fars edebiyatı mensuplarının eserleri, Anadolu başta olmak üzere geniş bir alanda etkili olmuştur.

Türklerin Anadolu'daki resmî tarih macerası, genel bir kabulle, Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın (öl. 1072), 1071'de Malazgirt'te Bizans ordusunu yenmesiyle başlatılır. Nitekim bu tarihten itibaren Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan yoğun göçler, Anadolu Selçuklu Devleti'ni doğuracak ve Anadolu'nun Türkler tarafından mesken tutulmasını sağlayacaktır. Kutalmış oğlu Süleyman'ın "1074'te Büyük Selçukluların yüksek hâkimiyetini tanımak suretiyle, Orta Anadolu hükümdarı olup Konya'yı kendisine merkez yapması",² istikrara kavuşan bu bölgeyi yerleşim için cazip hâle getirmiştir.

Elbette ki bu tarih, sadece askerî bir başarının ardından kalabalık Türk gruplarının Anadolu'ya göçlerinin tarihi olarak geçerlidir. Nitekim bu tarihten çok önceleri daha küçük gruplar halinde Anadolu'ya göç eden kolonizatör dervişlerin varlığı bilinmektedir.³

Ömer Lütfi Barkan, "Anadolu'da tesadüf edilen zâviyelerin çoğunun Osmanlılardan evvelki beyliklerin himaye ve nişanlar ile kurulmuş Ahî zâviyeleri olması lâzım geldiği"ni⁴söyleyerek Anadolu'da Osmanlılardan önce oluşan dinî ve tasavvufî hayata işaret etmektedir. 1220 yılından itibaren, daha güvenli bölgelere yerleşmek için Moğollardan kaçan Türkmenlerin Anadolu'ya göç etmesi, burada yaşayan bir kısım gayrimüslim ahalinin de daha batıya doğru kaymasına sebep olmuştur. Özellikle 1260-1330 yılları arasında Moğol saldırılarından kaçan Türklerin uçlara doğru hareket ettiği ve daha güvenli olan bu bölgeye yerleştiği bilinmektedir. Bu hareketlilik, birçok yerleşim yerinin kimliğini farklılaştırdığı gibi, yeni şehir, kasaba ve köylerin kurulmasını da sağlamıştır.

Anadolu'nun Türkler tarafından yurt edinilmesi sürecinde, yoğun bir kültürel hareketlilik yaşanmıştır. Farklı kavim, boy ve aşiretlerin etnik kökene dayalı olarak oluşturdukları yeni sosyal çevrelerde, sözlü ve yazılı edebi-

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1. cilt, 4. baskı, TTK. Yay., Ankara, 1982, s. 1.

3 Abdurrahman Atçıl, "Mobility of Scholars and Formation of a Self-Sustaining Scholarly System in the Lands of Rûm during the Fifteenth Century", *Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth-and Fifteenth-Century Anatolia*, Würzburg, 2016, p. 315-332.

4 Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1974, sayı 2, s. 38.

yat ürünleri de gelişmeye başlamıştır. Bu süreçte, nüfus üstünlüğü sağlayan Türk boyları arasında Türkçe eserlerin rağbet görmesi, birçok Farsça eserin Türkçeye tercüme edilmesini sağlamıştır.

Anadolu'da kurulan beyliklerin kültür, sanat ve edebiyat hayatına önem vermeleri, bu coğrafyada Oğuz Türkçesinin bir edebiyat dili olarak gelişmesine imkân tanımıştır. Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan bu dil, Türkmen beylerinin Türkçeden başka dil bilmemeleri ve teb'anın da isteğiyle, Türkçe eser yazılmasını teşvik etmeleri sonucunda, kısa zamanda Arapça ve Farsçaya baskın gelmiştir. Bu bakımdan, Beylikler etrafında yoğunlaşıp gelişen sanat, kültür ve bilim hayatı, siyasi dengelerin değişmesiyle, Osmanlı Beyliği'ne intikal etmiş ve burada varlığını sürdürmüştür.

Bu süreçte, küçük bir uç beyliği olan Osmanoğullarının devlet olarak ortaya çıkması, hem coğrafyanın avantajı hem de dönemin toplumsal şartları çerçevesinde ele alınmalıdır. Nitekim, Anadolu'daki siyasi ve sosyal kargaşa ve Moğol akınlarının oluşturduğu istikrarsızlık, bu uç beyliğinin kendisini göstermesi için uygun fırsatlar yaratmıştır.

Prof. Dr. Halil İnalcık, *Osmanlı Devleti'nin 27 Temmuz 1302'de Bafeus savaşını müteakip kurulduğunu*⁵ belirtir. Orhan Bey'in 1326'da Bursa'yı almasından sonra, Osmanlıların ilk muharebesi kabul edilen 1329'daki Pelekanon zaferini kazanması, bu beyliğin artık muhatapları arasında farklı bir konuma sahip olmasını da pekiştirmiştir. Nitekim "2 Mart 1331'de İznik alındıktan sonra, Bizans'ın haraç ödemeyi kabul etmesinin hemen ardından Karesi oğullarının ilhak edilmesi"⁶, artık bir devlet kültürünün oluştuğunu göstermektedir. *Orhan'ın 1327'de, Bursa'da ilk gümüş parayı bastırması, 1331'de İznik'te bir medrese kurması ve 1340'ta pazar ve bedesten ile bir Kapalıçarşı yaptırarak*⁷ Bursa'yı câzibe merkezi haline getirmesi, aynı zamanda beyliğin sultanlığa dönüşümünü temsil eden işaretlerdir.

Osmanoğullarının bundan sonraki hedeflerinden biri, Batı Anadolu'daki beylikleri iktidar alanına katmak, diğeri ise Karamanoğullarının yerine, Selçuklu mirasına sahip çıkmak olmuştur. Ancak Yıldırım Bayezid'in, 1402'de Timur'a yenilmesi, Osmanlı'nın baştan beri elde ettiği kazanımların bir anda yok olmasıyla sonuçlanmış ve devleti zayıflattığı gibi, eski beyliklerin yeniden etkili olmasına sebep olmuştur. Çelebi Mehmed'in istikrarı sağlamasına kadar, on yıldan fazla bir zaman kaybeden Osmanlı Devleti, bu süreçte beyliklere karşı çok dengeli bir siyaset takip etmiştir. Belli bir istikrar sağlandık-

5 Halil İnalcık, Hasan Soyğüzel, Özer Ergenç, Yusuf Oğuzoğlu, Yakup Bilgin Koçal, *Osmanlı Tarihi Yeni Yazmak, Kuruluş*, hayy kitap, İstanbul, 2010, s. 65.

6 Feridun M. Emecan, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2001, s. 30-31.

7 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, YKY, 1. baskı, İstanbul, 2003, s. 14.

tan sonra, yeniden eski gücünü elde etmeye başlayan Osmanlı Devleti, dini zümrelerin sistem dışı davranmalarına karşı, merkezîleşmeye doğru giden bir siyasete yönelmiş ve bu konuda birçok önlem almıştır.

Orta Asya ve İran'dan göçen derviş, âlim ve sanatçıların Anadolu'ya taşındıkları farklı inanç, itikat ve ibadetlerini hoşgörüyü karşılayan ilk dönemdeki anlayış, zamanla yerini daha katı tedbirlere ve tektipleştirmeye bırakmıştır. Bu süreçte, Anadolu'da kurulan medrese, tekke, hânkâh, zâviye ve benzeri dinî eğitim kurumları, bir yandan devletin resmî İslâm anlayışı olan "Hanefî-Mâtürîdî" fıkh ve akâidini sağlamlaştırırken, bir yandan da ehl-i sünnet karakterli zümrelerin güçlenmesi suretiyle, özellikle batını düşüncelere sahip kişi ve zümrelerin etkisiz hâle gelmesini sağlamıştır.

Araştırmalar sonucunda, bugüne kadar 13. yüzyıldan önce Anadolu'da yazılmış herhangi bir esere rastlanılmaması ve Oğuz Türkçesiyle yazılmış eserlerin ancak bu tarihten sonraya ait olması, Batı Türkçesi yazı dilinin ortaya çıkış sürecini de belirlemektedir. Esasen, Türklerin Anadolu'ya ayak basmasından itibaren, yaklaşık yüz elli yıl boyunca –bir kısmının ismi kaynaklarda yer alsada– elimizde yazılı bir Türkçe eser bulunmaması, yazı dilinin ancak bu dönemden sonra oluştuğunu göstermektedir. Burada, Büyük Selçuklular gibi, Anadolu Selçuklularının da dil, kültür ve sanat alanındaki eserleri Farsça, ilmi ve dinî eserlerinin büyük bir kısmını ise Arapça kaleme almış olmaları, önemli bir gerekçe olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde, talan, yağma, yangın, sel ve benzeri birçok afet de yazılı kaynakların yok olup günümüze ulaşamamasının sebepleri olabilir.

Bilindiği gibi, yazılı kültür bakımından Eski Türkçeden İslâmî döneme geçiş, 11. yüzyıldan itibaren hız kazanmış ve İslâm öncesi dönemdeki Göktürk ve Uygur Yazıtları'ndan sonraki dönemde, Arapça ve Farsçanın Karahanlı kültür coğrafyasında yayılmasıyla birlikte, Türkçe de bu yeni medeniyetin imkânlarıyla, zengin bir ifade gücüne sahip olmuştur. Anadolu'ya yerleşen Türklerin kendi düşünce ve inançlarını, Türkçe olarak ifade edecek bir yazı dili ve edebiyat üslubu oluşturmayı başarmaları, kültür tarihi açısından önemli bir gelişmedir. Daha önce siyasi hâkimiyete sahip birçok Türk devletin gerçekleştirmediği bu kültürel dönüşümün Anadolu'da gerçekleşmiş olması, devlet kurumunun ortak inanç ve kültürel değerler etrafında süreklilik kazanmasında önemli rol oynamıştır. Ancak gerek Anadolu Selçuklular döneminde gerekse Osmanlı Devleti'nin ilk iki yüz yılında, genellikle Selçuklu-Timurlu ilim geleneği ile Hint-Sâsânî klasiklerinin kültürel aktarımını temsil eden eserlerin hâkimiyeti, tercümeye dayalı bir kültür ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Bu eserlerin üzerine inşa edilecek özgün te'lif eserlerin ortaya çıkması, ancak 16. yüzyıldan itibaren mümkün olabilecektir.